

Unknown

PRZYPISY

- [1/](#) Chodzi o *zikk* – obrzęd sufijski, podczas którego uczestnicy m.in. tańczą w kręgu.
- [2/](#) Lezginka – ludowy taniec kaukaski.
- [3/](#) Od 3 października 1994 śmigłowce rosyjskie podjęły operacje w głębi terytorium czeczeńskiego, dokonując m.in. ataków na lotnisko w Groznym i na wojskowe centrum szkoleniowe w stolicy Kalinowskaja.
- [4/](#) Borys Jelcyn (1931–2007) – prezydent Federacji Rosyjskiej w latach 1991–99.
- [5/](#) Dżochar Dudajew (1944–1996) – prezydent Czeczenii od 1991 roku, po wyparciu Czeczeńców z Groznego w 1995 roku dowodził oddziałami partyzanckimi. Zginął od pocisku rosyjskiego.
- [6/](#) Czastuszka – żartobliwa ludowa piosenka rosyjska.
- [7/](#) Burżujka – metalowy piecyk opalany drewnem.
- [8/](#) Opołczeńcy – ochotnicy.
- [9/](#) BTR-y – bojowe transportery opancerzone.
- [10/](#) Lepioszka – rodzaj tradycyjnego chleba popularnego w Azji Środkowej, wyrabia się go z mąki, wody i tłuszczu, bez dodatku drożdży.
- [11/](#) Uraza Bajram (inaczej Id al-Fitr) – święto kończące ramadan (muzułmański post).
- [12/](#) Właśc. basmała – formuła rozpoczynająca sury Koranu, którą prawowierny muzułmanin rozpoczyna każdą ważniejszą czynność.
- [13/](#) Rusłan Gielajew (1964–2004) – czeczeński dowódca polowy, partyzant i polityk w latach 1992–2004. Uważany za jednego z najwybitniejszych czeczeńskich dowódców, walczył i dowodził w obydwu wojnach czeczeńskich. Zginął w walce z wojskami rosyjskimi na pograniczu dagestańsko-gruzyńskim.
- [14/](#) Działania zbrojne wojsk rosyjskich charakteryzowały się okrucieństwem, którego symbolem stała się eksterminacja ludności wsi Samaszk (35 km na zachód od Groznego), gdzie rosyjscy żołnierze zamordowali brutalnie ponad 100 mieszkańców wsi.
- [15/](#) 19 sierpnia władze rosyjskie zażądały od sił czeczeńskich wycofania się z Groznego w ciągu 48 godzin, a ludność cywilną wezwały do opuszczenia miasta, zapowiadając podjęcie po upływie tego terminu zmasowanych ataków.
- [16/](#) 31 sierpnia 1996 w Chasawjurtie podpisano rozejm formalnie kończący pierwszą wojnę czeczeńską, który obejmował m.in. wyprowadzenie jednostek rosyjskich z terenu Czeczenii.
- [17/](#) Odniesienie do Hodży Nasreddina – legendarnej postaci muzułmańskiego Wschodu, mędrca i filozofa, bohatera licznych legend i żartobliwych opowieści.
- [18/](#) Muzułmanie uważają psy za zwierzęta nieczyste.
- [19/](#) Wyd. pol.: *Jack London. Żeglarz na koniu* – zbeletryzowana biografia autorstwa Irvinga Stone’a (1938).
- [20/](#) Angelika (fr. *Angélique*) – cykl powieści historyczno-przygodowych Anne i Serge’a Golona, których akcja toczy się głównie w XVII-wiecznej Francji. Ich bohaterką jest piękna markiza Angelika de Sancé de Monteloup, młoda arystokratka, w której zakochują się mężczyźni różnych stanów społecznych.
- [21/](#) Pawlin po rosyjsku ma dwa znaczenia: imię męskie (w spolszczonej formie – Paulin) lub paw.
- [22/](#) Sura 104: *Oszczercza* – *Al-Humaza*, cyt. za: *Koran*, z arab. przeł. i komentarzem opatrzył Józef Bielawski, Warszawa 1986.
- [23/](#) Ros. *Ryżyk* – książka Aleksieja Swirskiego, która weszła do kanonu rosyjskiej literatury dziecięcej.
- [24/](#) Szamil Basajew (1965–2006) – dowódca partyzanckich oddziałów czeczeńskich. Uznany za jednego z najgroźniejszych terrorystów, w maju 1995 dowodził oddziałem, który opanował szpital w Budionnowsku; w 1996 roku brał udział w operacji odbicia Groznego pod dowództwem Asłana Maschadowa. Przyjął odpowiedzialność za wiele zamachów terrorystycznych, m.in. za atak 9 maja 2004, w którym zginął prezydent Czeczenii Achmat Kadyrow, oraz za zamach na szkołę w Biesłanie 18 września 2004.
- [25/](#) Odniesienie do Pippi Pończoszanki – tytułowej bohaterki powieści przygodowej autorstwa szwedzkiej pisarki Astrid Lindgren.
- [26/](#) Sajra – ryba morska.
- [27/](#) Wielkim Wozem (mahajaną) nazywany jest tzw. buddyzm późniejszy, który w odróżnieniu od tzw. buddyzmu starszego (Małego Wozu, zastrzegającego zbawienie dla małej grupy mnichów), uznawał drogę zbawienia za dostępną dla wszystkich wyznawców.
- [28/](#) Szariat – prawo normujące życie wyznawców islamu, który nie uznaje rozdziału życia świeckiego od religijnego i dlatego reguluje zarówno zwyczaje religijne, jak i codzienne życie wszystkich wyznawców.
- [29/](#) Wahabita – wyznawca muzułmańskiej doktryny religijnej, która głosi powrót do pierwotnej czystości islamu oraz surowości i prostoty obyczajów.
- [30/](#) Film *Iwan Wasiliewicz zmienia zawód* z 1973 roku w reżyserii Leonida Gajdaja, piosenka w wykonaniu Nikity Lela.

[31/](#) Deportacja 485 tysięcy Wajnachów, czyli Czeczenów i Inguszków, trwała od 23 lutego do 9 marca 1944. Oficjalną przyczyną deportacji była masowa dezercja, niestawianie się poborowych oraz rzekome przygotowywanie powstania na tyłach Armii Czerwonej. Wajnachów wysiedlono z terytorium Czeczeńsko-Inguskiej ASRR do Azji Środkowej. (Na opuszczonych miejscach zaczęto osiedlać ludność z innych terenów, głównie rosyjską. Czeczeni, którzy przeżyli deportację, po powrocie mieli zakaz osiedlania się w Groznym, mogli zamieszkać jedynie na obrzeżach miasta). W Czeczenii od końca lat 80. otwarcie obchodzono 23 lutego jako dzień pamięci o represjach stalinowskich.

[32/](#) Władimir Wysocki (1938–1980) – rosyjski aktor, piosenkarz i poeta. Autor tekstów, kompozytor i wykonawca ekspresyjnych ballad i piosenek, będących protestem przeciw powszechnemu zakłamaniu.

[33/](#) Parandża – długi płaszcz szczelnie okrywający ciało, noszony przez kobiety muzułmańskie.

[34/](#) Książka Susan Hill, wyd. pol. Warszawa 1984.

[35/](#) 14–15 lipca 1998 w Gudermesie doszło do starć między żołnierzami rządowej Gwardii Narodowej a tzw. batalionem islamskim (załącznikiem oddziałów zbrojnych zwanych wahabitami). Prezydent Aslan Maschadow wezwał społeczeństwo do przeciwdziałania poczynaniom wahabitów, oskarżając ich o importowanie do Czeczenii obcej ideologii z krajów arabskich. Dwa dni później doszło do nieudanego zamachu na prezydenta Maschadowa.

[36/](#) Powieść Arkadego Awerczenki z 1923 roku.

[37/](#) Cyt. za: *Biblia Tysiąclecia*, Rz, 8,39.

[38/](#) Cyt. za: *Biblia Tysiąclecia*, Ga, 5,12.

[39/](#) Właśc.: „Dlaczego jecie i pijecie z celnikami i grzesznikami?” Cyt. za: *Biblia Tysiąclecia*, Łk, 5,30.

[40/](#) Właśc.: „A ja wzywam Boga na świadka mojej duszy, iż tylko aby was oszczędzić, nie przybyłem do Koryntu”. Cyt. za: *Biblia Tysiąclecia*, 2 Kor 1,23.

[41/](#) Abu’l-Qasim Ferdousi (940–1020 lub 1025) – perski poeta, autor *Szahname*, narodowego eposu Persów i Tadyżków.

[42/](#) Głośna powieść z 1981 roku, w której autor opisał historię swojej wnuczki, gnębionej przez rówieśników.

[43/](#) Konstanty Ciołkowski (1857–1935) – rosyjski uczony polskiego pochodzenia (syn zesłańca), jeden z pionierów kosmonautyki, twórca modelu teorii ruchu i budowy rakiety kosmicznej.

[44/](#) Yusuf Balasaghuni (ur. 1019) – pisarz narodowości ujgurskiej.

[45/](#) Nizami, Nezami Gandżawi (ok. 1141–1209) – poeta pochodzący z Gandzy (dzisiejszy Azerbejdżan), uważany za twórcę literatury perskiej.

[46/](#) Buratino, Cipollino – postaci z bajek, na kanwie których powstały popularne w Rosji filmy animowane.

[47/](#) O. Henry (właśc. William Sydney Porter, 1862–1910) – amerykański pisarz, autor humorystycznych opowiadań, zwykle o zaskakującym zakończeniu.

[48/](#) Wachasz Nunajew (zm. 2007) – wybitny czeczeński kardiolog.

[49/](#) Budur i Aladyn – bohaterowie *Księgi tysiąca i jednej nocy*.

[50/](#) 21 października 1999 rosyjskie wojsko dokonało ostrzału raketowego centrum Groznego, w tym miejscowego bazaru. Zginęło ponad 140 mieszkańców, m.in. wiele kobiet i dzieci, a rannych zostało wedle różnych źródeł od 260 do 400 osób. Strona rosyjska, w tym Władimir Putin, utrzymywała najpierw, że ofiary na bazarze były wynikiem wybuchu spowodowanego starciami między zbrojnymi grupami Czeczenów. Później wojskowi nieoczekiwanie przyznali, że atak rosyjski na bazar rzeczywiście nastąpił, bowiem było to miejsce handlu i magazynowania broni i materiałów wybuchowych.

[51/](#) Potoczna nazwa samochodu marki Łada 2106.

[52/](#) Popularny w Rosji środek dezynfekujący o intensywnym zielonym kolorze.

[53/](#) Wilhelm Hauff (1802–1827) – pisarz niemiecki, autor powieści, nowel i baśni.

[54/](#) Wielka Wojna Ojczyźniana – termin propagandowy używany w sowieckiej historiografii, określający część II wojny światowej, w której przeciwko III Rzeszy i jej sojusznikom brał udział Związek Radziecki (od ataku Niemiec na ZSRR 22 czerwca 1941).

[55/](#) Fragment piosenki z popularnego w ZSRR filmu o dzieciach ulicy *Generałowie z piaskownicy* (*The Sandpit generals*, reż. Hall Bartlett, 1971).

[56/](#) Chodziło o subhę (sznur modlitewny) do namazu. (Przyp. Aut.)

[57/](#) Mowa o zapiskach Tani Sawiczewy (1930–1944), mieszkanki Leningradu. Jej dziennik liczy zaledwie 9 stron zapisanych krótkimi zdaniem, informującymi o śmierci bliskich dziewczynki (w sumie 6 osób). Zapiski te, znane jako *Dziennik Tani Sawiczewy*, są jednym z symboli obrony oblężonego przez 2,5 roku Leningradu w czasie II wojny światowej.

[58/](#) Rosyjski dwumiejscowy śmigłowiec bojowy Ka-52.

[59/](#) Naloty na czeczeńskie osiedla rozpoczęły we wrześniu 1999 tzw. drugą wojnę czeczeńską. Po wkroczeniu sił federalnych na terytorium republiki przybrały one masową skalę. Największy rozgłos międzynarodowy zyskał atak na Grozny 21 października 1999 (w którym ranna została Autorka).

[60/](#) OBWE – Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie, jej celem jest zapobieganie powstawaniu konfliktów w Europie.

[61/](#) Tzn. według tak zwanego starego stylu (kalendarza juliańskiego).

[62/](#) Akcje pacyfikacyjne, tzw. zaczystki, prowadzone przez wojska federalne oficjalnie miały na celu poszukiwanie bojowników czeczeńskich, a faktycznie podczas nich porywano ludzi (m.in. dla okupu) i grabiono mienie.

[63/](#) Pasta z czerwonej papryki z dodatkiem soli, czosnku, ziół oraz orzecha włoskiego, popularna w kuchni kaukaskiej.

[64/](#) Tytuł oryg. *Priekrasnaja wtorgodnica*, zbiór opowiadań dla dzieci Walerija Aleksiejewa.

[65/](#) Chrzest Pański – święto zamykające okres świętowania Bożego Narodzenia, obchodzone 19 stycznia (czyli 6 stycznia według starego stylu).

[66/](#) Tzn. Koran.

[67/](#) Wiktor Coj (1962–1990) – legendarny piosenkarz rosyjski, założyciel grupy Kino.

[68/](#) Tiubietiejka – okrągła lub kwadratowa czapeczka stanowiąca ludowe nakrycie głowy u wielu narodów Wschodu.

[69/](#) Oddziały milicji czeczeńskiej współpracującej z władzami rosyjskimi, pod dowództwem Bisłana Gantamirowa (ur. 1963, w latach 1991–93 oraz 2000 mer Groznego, potem pełnił wiele funkcji państwowych z nadania władz rosyjskich, m.in. w latach 2002–03 wicepremiera Republiki Czeczeńskiej).

[70/](#) Marszrutka – rodzaj miejskiego lub międzymiastowego transportu zbiorowego, bardzo popularny w krajach byłego Związku Radzieckiego. Faktycznie jest to mikrobus z kilkunastoma miejscami siedzącymi, który jeżdżąc po ustalonej trasie, zatrzymuje się na żądanie pasażerów.

[71/](#) Wilhelm Hauff, wyd. polskie: *Baśnie*, tłum. Anna Wziętek, Wrocław 2003.

[72/](#) Chodzi o rocznicę rewolucji październikowej 1917 roku. Zazwyczaj w tym okresie w Czeczenii miały miejsce zamachy i inne akcje zbrojne.

[73/](#) Fugas – prowizoryczna mina lądowa, zakopana w ziemi, wybuchająca pod wpływem nacisku lub przez zdalne odpalenie, wykonana z materiałów zastępczych, jak saperskie materiały wybuchowe, pociski artyleryjskie, różne niewybuchy itp.

[74/](#) Žanis Grīva (właśc. Žanis Folmanis, 1910–1982) – łotewski pisarz, uczestnik hiszpańskiej wojny domowej (1937–39) i II wojny światowej. Mowa o zbiorze jego opowiadań *Rasskazy ob Ispanii* (wyd. w 1950) i noweli *Noktirne* (wyd. 1962).

[75/](#) W islamie dobrowolna jałmużna w naturze lub pieniądzu jest płacona przez wiernego na rzecz osób, które same nie są w stanie jej płacić. Rozdawanie jałmużny jest istotnym elementem najważniejszych świąt muzułmańskich, w przekonaniu wiernych gwarantuje odpuszczenie grzechów.

[76/](#) Hidżra – „wielka emigracja” proroka Mahometa oraz jego zwolenników z Mekki do Medyny. Początek roku, w którym miała miejsce hidżra Mahometa, tj. 16 lipca 622 roku, został uznany za początek ery muzułmańskiej, od tego momentu liczy się lata w rachubie kalendarza muzułmańskiego.

[77/](#) Lew Tołstoj w *Wojnie i pokoju* opisał karnawał jako „targ narzeczonych”, podczas którego jedna z bohaterek, debiutując na balu, żegna się z dzieciństwem.

[78/](#) Wieś położona 40 km na południe od Groznego.

[79/](#) Czeczeński komendant polowy Arbi Barajew został zabity przez rosyjskie siły federalne w Czeczenii w czerwcu 2001.

[80/](#) Film francuski z 1962 roku (reż. André Hunebelle) oparty na motywach popularnej powieści Eugeniusza Sue – historia osieroconej dziewczyny, która wpada w ręce ludzi ze świata przestępczego.

[81/](#) Chodzi o zamachy z 11 września 2001 – serię czterech ataków terrorystycznych, przeprowadzonych na terytorium Stanów Zjednoczonych za pomocą uprowadzonych samolotów pasażerskich przez organizację Al-Ka’ida. Zamachowcy po opanowaniu samolotów skierowali je na obiekty dwóch wież World Trade Center oraz budynku Pentagonu. Czwarty samolot się rozbił, nie osiągając zamierzonego celu, na skutek interwencji pasażerów na jego pokładzie. Łącznie w zamachu zginęło 2996 osób.

[82/](#) Cytat z piosenki Włodzimierza Wysockiego *Pieśń o leśnym lichu* (tłum. Aleksander Śnieżko), która została wykorzystana w melodramacie z 1967 roku *Krótkie spotkania* (reż. Kira Muratowa).

[83/](#) Manty – tradycyjne azjatyckie pierogi w kształcie sakiewki zazwyczaj z farszem z wołowiny lub baraniny.

[84/](#) Helena Bławatska (1831–1891) – rosyjska pisarka i współzałożycielka Towarzystwa Teozoficznego, stworzyła podstawy teozofii, okultystka, medium spirytystyczne.

[85/](#) Leonid Caryczyński (1920–1989) przed II wojną światową z rodziną zamieszkał w Groznm. Po wybuchu wojny sowiecko-niemieckiej jego jednostka została rozbita na Ukrainie, Caryczyński przeżył, przeszedł do partyzantki. W 1942 roku złapany przez gestapo, trafił do obozu w Buchenwaldzie, gdzie przebywał do wyzwolenia. Malarzem został w latach 50., tematem jego twórczości była głównie wojna.

[86/](#) Parafraza wersetu z 22 sury *Al-Hidż* (*Pielgrzymka*): „Jakże to wspinały Pan!”.

[87/](#) Michaił Lermontow (1814–1848, jeden z największych pisarzy rosyjskich) w młodości kilkakrotnie podróżował po Kaukazie, co miało duży wpływ na jego wczesną twórczość. Cytowany fragment pochodzi z jego debiutanckiego poematu z 1828 roku *Chadży Abrek* (fragment w tłumaczeniu Stanisława Budzińskiego). Określenia abrek, w czasie podboju Kaukazu przez Rosję carską, zaczęto używać wobec powstańców walczących z najeźdźcą. W 1837 roku Michaił Lermontow ponownie trafił na Kaukaz, już jako zesłaniec, i wówczas brał udział w ekspedycjach karnych przeciwko Czeczenom.

[88/](#) Ignatij Krackowski (1883–1951) – wybitny rosyjski arabista o światowej sławie, autor ponad 450 prac z zakresu filologii i literatury arabskiej. Jego tłumaczenie Koranu ukazało się po raz pierwszy w 1963 roku.

[89/](#) Chattab (właśc. Samir Saleh Abdullah, 1969–2002) – bojownik arabski walczący w Czeczenii, został otruty przez rosyjską Federalną Służbę Bezpieczeństwa.

- [90/](#) Aleksandr Lebied' (1950–2002) – rosyjski polityk, generał. Sygnatariusz (ze strony rosyjskiej) porozumienia z 1996 r. w Chasawjurskiej. Zginął w wyniku wypadku śmigłowca Mi-8, który miał miejsce 28 kwietnia w okolicach miasta Abakan w Sajanach.
- [91/](#) Kumycy – jeden z największych narodów dagestańskich, żyją także w Osetii Północnej, obwodzie tiumeńskim, Czeczenii i w Azji Centralnej.
- [92/](#) Tuesday Lobsang Rampa (właśc. Cyril Henry Hoskin, 1910–1981) – brytyjski pisarz, jedna z ważniejszych postaci ruchu New Age. Autor książek parapsychologicznych (m.in. bestsellera *Trzecie oko*), w których opisuje swoje życie, podróże po świecie, praktyki metafizyczne, kulturę Tybetu itd.
- [93/](#) Achmat Kadyrow (1951–2004) – prorosyjski polityk czeczeński, zarządca (2000–2003) i prezydent (2003–2004) Czeczenii. Zginął w zamachu na stadionie w Groznym w trakcie obchodów Dnia Zwycięstwa 9 maja. Ojciec Ramzana Kadyrowa, obecnego przywódcy Republiki Czeczeńskiej. Prorosyjskim politykiem został w czasie drugiej wojny czeczeńskiej. Wcześniej był muftim Czeczenii i aktywnym zwolennikiem niepodległości republiki.
- [94/](#) Autorka rozpoczęła studia w Czeczeńskiej Państwowej Wyższej Szkole Pedagogicznej.
- [95/](#) Chodzi o atak na moskiewski teatr na Dubrowce w trakcie spektaklu *Nord-Ost*, przeprowadzony przez czeczeński oddział (w tym kobiety, które miały na sobie ładunki wybuchowe) pod przywództwem Mowsara Barajewa w dniach 23–26 października 2002, zakończony odbiciem budynku przez antyterrorystów. Nim doszło do wejścia żołnierzy sił specjalnych, do teatru wpuszczono gaz usypiający. Na miejscu zabito 40 terrorystów, w akcji zginęło także 129 zakładników, którzy zatruli się gazem.
- [96/](#) Pas szahida, zwany także pasem samobójców, to rodzaj specjalnego pasa lub kamizelki, wypełnionej materiałami wybuchowymi, a także zaopatrzonej w bezpośredni mechanizm detonacyjny, uruchamiany przez zamachowca.
- [97/](#) Qiao Shi (1924–2015) – chiński polityk i działacz państwowy.
- [98/](#) Władimir Maksimow (1930–1995) – rosyjski pisarz, dysydent, w 1974 roku wydany z ZSRR, redaktor naczelny emigracyjnego kwartalnika rosyjskiego „Kontinent”. Zmarł w Paryżu.
- [99/](#) Tradycyjne danie noworoczne i świąteczne w ZSRR, właściwie identyczne jak polska sałatka warzywna z majonezem, tyle że zawierające także mięso (kurczaka lub szynkę, czasem kielbasę albo szynki rakowe).
- [100/](#) Obraz z 1862 roku, na którym przedstawiono zaślubiny w cerkwi generała, starca, z młodszą dziewczyną – wbrew jej woli.
- [101/](#) Nikołaj Roerich (1874–1947) – rosyjski artysta malarz, grafik, scenograf, myśliciel, podróżnik, badacz dawnych kultur, pisarz i poeta.
- [102/](#) Właśc.: granatnik RPG-18.
- [103/](#) Chawa Barajewa, uważana za pierwszą szahidkę, w wieku 14 lat została wzięta na wychowanie przez swojego brata ciotecznego, czeczeńskiego komendanta polowego, Abriego Barajewa. Dowodził on jedną z najsukcesywniejszych czeczeńskich jednostek, Islamskim Pułkiem Specjalnego Przeznaczenia, a podczas drugiej wojny oddziałem dywersyjnym Dżihad-3. W wieku 16 lat, 7 czerwca 2000, dokonała zamachu na posterunek OMON-u w Ałchan-jurcie, w Czeczenii. W jego wyniku zginęło 5 ludzi, 17 zostało rannych. Przed zamachem nagrała swoje przesłanie: „Siostry, nadszedł czas, kiedy przyjdzie nam sięgnąć po oręż, by bronić swojego domu, swojej ziemi przed tymi, którzy przynieśli tu śmierć. I jeżeli, w imię tego, przyjdzie nam zostać szahidami na szlaku Allacha, nie zatrzymamy się. Allah Akbar”. Barajewa stała się bohaterką wielu wierszy i pieśni.
- [104/](#) *Al-Ihlas (Szczerokość wiary)* – sto dwunasta sura Koranu, wychwała Allacha, opisując jego wielkość, potęgę i majestat.
- [105/](#) Parafraza z jedynej zachowanej sztuki Nikołaja Roericha *Miłosierdzie* (1917), którą napisał pod wpływem koszmarów I wojny światowej, uważając, że jedynym ratunkiem dla ludzkości jest nowa era, w której ma królować wiedza i dobro.
- [106/](#) Sobowtór, znany też pod niemieckim terminem *Doppelgänger*, to według podań ludowych istota fikcyjna, duch-bliźniak żyjącej osoby; zobaczenie własnego sobowtóra ma zwiastować rychłą śmierć. Sobowtóry są bohaterami czarnych opowieści, ale też dzieł światowej literatury (Fiodora Dostojewskiego czy Williama Szekspira).
- [107/](#) Władimir Lewi, radziecki lekarz psychoterapeuta i pisarz, w tej książce w przystępny sposób omawia zagadnienia równowagi psychicznej, jej utrzymania i przywracania w razie zakłóceń (wyd. pol. w tłumaczeniu Romana Zawadzkiego, Warszawa 1981).
- [108/](#) Akcji deportacyjnej w 1944 roku towarzyszyły liczne zbrodnie, a największą z nich było spalenie żywcem około 700 osób (głównie starców, kobiet i dzieci) w aule Chajbach.
- [109/](#) Dzień Obrońcy Ojczyzny – wywodzące się z czasów ZSRR święto, obchodzone 23 lutego w krajach byłego Związku Radzieckiego, ustanowione na pamiątkę utworzenia CzeKa (poprzedniczki NKWD i KGB).
- [110/](#) *Heavy Metal* – amerykańsko-kanadyjski film animowany z gatunku science fiction (1981, reż. Gerald Potterton).
- [111/](#) Odwołanie do gwary więziennej.
- [112/](#) Jurij Budanow, dowódca 160 pułku czołgów, był pierwszym rosyjskim oficerem, którego skazano za zbrodnie wojenne w Czeczenii – za porwanie, zgwałcenie i zamordowanie w 2000 roku czeczeńskiej osiemnastolatki, Elzy Kungajewej. W lipcu 2003 został skazany na 10 lat łagru, degradację i pozbawienie odznaczeń państwowych. W styczniu 2009 zwolniono go warunkowo, w czerwcu 2011 został zastrzelony w centrum Moskwy przez nieznaną sprawców. Sprawa Budanowa, najwyższego rangą rosyjskiego wojskowego osądzonego za zbrodnie w Czeczenii, stała się symbolem łamania przez rosyjskie wojsko praw człowieka w tej republice. Dla mieszkańców Czeczenii był on zbrodniarzem wojennym, a dla nacjonalistów rosyjskich stał się bohaterem narodowym.
- [113/](#) W oryg. ros.: „Młodost”.

[114/](#) Przedstawiciele Kościoła prawosławnego twierdzą, że we wnętrzu bazyliki każdego roku w Wielką Sobotę zobaczyć można „cud świętego ognia”. Około godziny 13.45 czasu miejscowego prawosławny patriarcha Jerozolimy trzykrotnie obchodzi kaplicę Bożego Grobu. Następnie zdejmując szaty liturgiczne i ze świecami wchodzi do kaplicy Grobu. Wejście do kaplicy jest pieczętowane, a sam patriarcha sprawdzany, czy nie wnosi niczego, czym mógłby zapalić ogień. Po modlitwie samoistnie pojawia się ogień na płycie Grobu Pańskiego, od którego patriarcha zapala świecę i wynosi ją do wiernych, ogłaszając Zmartwychwstanie Chrystusa.

[115/](#) Chodzi o Dzień Zwycięstwa (zakończenia II wojny światowej) nadal hucznie obchodzony w Rosji.

[116/](#) W oryg. czecz.: „Waj”.

[117/](#) 12 maja 2003 w Znamienskoje pod siedzibą Federalnej Służby Bezpieczeństwa eksplodowała ciężarówka wypełniona materiałami wybuchowymi. Zginęło 59 osób, natomiast około 200 zostało rannych. Przedstawiciele Moskwy oskarżali o zamach separatystów Asłana Maschadowa.

[118/](#) Zamach miał miejsce 12 maja 2003 w Rijadzie. Równocześnie w trzech miejscach eksplodowały samochody-pułapki. Zginęło 35 osób, w tym ośmiu obywateli USA, 194 osoby zostały ranne. Zamach przypisano Al-Kaidzie.

[119/](#) 20 sierpnia 2002 w Osetii Północnej podczas kręcenia filmu *Łącznik* w Wąwozie Karmadońskim na skutek zejścia lawiny zginęła ekipa filmowa wraz z reżyserem filmu Siergiejem Bodrowem jr. (aktorem i reżyserem, synem znanego aktora o tym samym nazwisku). Ciała Siergieja Bodrowa nigdy nie odnaleziono, a śmierć bożyszcza młodego pokolenia została uznana przez Rosjan za drugie najważniejsze wydarzenie 2002 roku (po ataku terrorystycznym na Dubrowce).

[120/](#) Film z 1997 roku w reżyserii Aleksieja Bałabanowa.

[121/](#) Dziesięcioodcinkowy serial telewizyjny z 2003 roku w reżyserii Władimira Bortko, z genialną rolą Jewgienija Mironowa (książę Myszkina).

[122/](#) Film (z 1995 roku, w reżyserii Władimira Chotiniienki) opowiada o rosyjskim żołnierzu, granym przez Mironowa, który dostaje się do niewoli afgańskiej i przechodzi na islam.

[123/](#) Rany odniosło ponad 145 osób. Tego dnia w Ilischan-jurcie odbywał się właściwie przedwyborczy zjazd prokremlowskiej partii „Jedna Rosja”.

[124/](#) Omar Chajjam (1048–1131) – perski poeta, astronom, filozof, lekarz i matematyk. Wywodził się ze szkoły Awicenny (lekarza, filozofa, uczonego).

[125/](#) Umar Jaryczew (ur. 1941) – poeta czeczeński. W 1944 roku deportowany z rodziną do Kazachstanu. W czasie wojen czeczeńskich stracił żonę i matkę, sam został ranny. Mieszka w Groznm.

[126/](#) Hoż Achmed Biersanow (ur. 1926) – czeczeński pisarz, historyk, etnograf, malarz.

[127/](#) 5 lipca 2003 dwie samobójczynie wysadziły się w powietrze u wejścia do kas, gdzie sprzedawano bilety na koncert rockowy odbywający się na moskiewskim lotnisku Tuszyno. Oprócz zamachowczyń śmierć poniosło 15 osób.

[128/](#) Udaj, Kusaj i jego syn Mustafa zginęli w zasadzce zorganizowanej przez USA w Mosulu 22 lipca 2003.

[129/](#) 12 sierpnia 2000, podczas wielkich letnich manewrów Floty Północnej na Morzu Barentsa, doszło do katastrofy „Kurska”, najnowocześniejszej na wyposażeniu armii rosyjskiej łodzi podwodnej z napędem atomowym. Wiadomość o katastrofie trzymano w tajemnicy, podano ją dopiero dwa dni później. Na pokładzie okrętu znajdowało się 118 członków załogi, 23 marynarzy przeżyło moment wybuchu. Pozostawali w całkowitych ciemnościach i z coraz mniejszą ilością tlenu. Akcja ratunkowa była prowadzona przez Rosjan wyjątkowo nieudolnie.

[130/](#) Od marca 2003 Achmat Kadyrow pełnił obowiązki prezydenta Reubliki Czeczeńskiej. W wyborach prezydenckich 5 października 2003 (zbojkotowanych przez rosyjskie organizacje praw człowieka, ich uczciwość kwestionowali też międzynarodowi obserwatorzy) zdobył według oficjalnych wyników 80 procent głosów.

[131/](#) Właśc. Suzanne Curchod (1737–1794) – znana jako Madame Necker (nazwisko po mężu) pisarka, prowadziła słynny salon literacki w Paryżu.

[132/](#) Już dzień po rozpoczęciu pierwszej wojny czeczeńskiej, 12 grudnia 1994, władze rosyjskie wydały dekret o powstaniu tzw. punktów filtracyjnych na terenie Czeczenii, do których trafiali schwytani przez żołnierzy rosyjskich potencjalni bojownicy (a w rzeczywistości często zupełnie przypadkowi cywilni mieszkańcy). Najgorszą sławą spośród nich cieszył się obóz w Czernokozowie niedaleko Groznego. Przebywających w „obozach filtracyjnych” ludzi poddawano wyjątkowo bestialskim torturom fizycznym i psychicznym.

[133/](#) Anna Politkowska (1958–2006) – niezależna rosyjska dziennikarka, znana ze swego bardzo krytycznego stosunku do administracji Władimira Putina oraz wojny w Czeczenii (tropiła zbrodnie wojenne i nadużycia władzy). Kilkakrotnie grożono jej śmiercią, 7 października 2006 znaleziono ją zastrzeloną w windzie budynku, w którym mieszkała, w Moskwie.

[134/](#) KWN (skrót od: *Klub Wesołych i Nachodczywych* – Klub Wesołych i Pomysłowych) to gra o charakterze kabaretowym, popularna w krajach byłego ZSRR.

[135/](#) Aleksander Wertyński (1889–1957) – rosyjski pieśniarz, kompozytor, poeta i aktor. Autor śpiewanych romansów, które uczyniły go najśłynniejszym rosyjskim bardem okresu międzywojennego, mimo że już wtedy przebywał na emigracji (m.in. w Warszawie). Do ZSRR powrócił w 1942 roku. Podczas wojny dawał koncerty m.in. dla żołnierzy Armii Czerwonej.

[136/](#) W oryg. ros.: „Krik”.

[137/](#) We wsiach kaukaskich od wielu stuleci istniał zwyczaj budowania kamiennych baszt obronnych.

[138/](#) Czecz.: Pomocy!

[139/](#) Nikołaj Karamzin (1766–1826) – rosyjski pisarz, publicysta i historyk, reformator rosyjskiego języka literackiego. Najbardziej znany jest ze swojej monumentalnej, liczącej dwanaście tomów pracy *Historia państwa rosyjskiego*, gloryfikującej dawną Ruś.

[140/](#) Subha – muzułmański sznur modlitewny.

[141/](#) Właśc. Centrum i Muzeum im. Andrieja Sacharowa w Moskwie (upamiętniające ofiary represji politycznych systemu sowieckiego).

[142/](#) Książka (m.in. z rysunkami czeczeńskich dzieci) wyszła w 1999 roku, a dochód z jej sprzedaży został przeznaczony na program pracy z dziećmi-ofiarami wojny.

[143/](#) Jurij Samodurow (ur. 1951) – rosyjski działacz społeczny, obrońca praw człowieka, publicysta, w latach 1996–2008 dyrektor Centrum i Muzeum im. Andrieja Sacharowa w Moskwie.

[144/](#) Natalja Estemirowa (1958–2009) – dziennikarka, nauczycielka, obrończyni praw człowieka. Jej matka była narodowości rosyjskiej, a ojciec czeczeńskiej. Absolwentka historii Uniwersytetu w Groznym, do 1998 roku pracowała jako nauczycielka, potem jako dziennikarka. Zajmowała się m.in. uprowadzeniami i zabójstwami politycznymi w Czeczenii. Uczestniczyła w zagranicznych konferencjach dotyczących łamania praw człowieka w Federacji Rosyjskiej. Uprowadzona została 15 lipca 2009 ze swojego mieszkania w Groznym, a jej ciało znaleziono w pobliżu drogi szybkiego ruchu niedaleko Nazrania w Inguszetii, z ranami od kul w głowie i klatce piersiowej.

[145/](#) W oryg. ros.: „Trudiaga”.

[146/](#) W imię Allacha, Miłosiernego i Litościwego.

[147/](#) Właśc. *Lā ilāha illā-llāh (muh.ammad unrasūlu-llāh)*: Nie ma boga prócz Boga (jedyne, Allacha), a Mahomet jest jego Prorokiem – tak po arabsku brzmi muzułmańskie wyznanie wiary.

[148/](#) Właściwie Nazrań był stolicą Inguszetii do 2000 roku, kiedy to został nią Magas.

[149/](#) W oryg. ros.: „Kudiesnik”.

[150/](#) Czecz.: Szybkiej!

[151/](#) Piotr Zacharow-Czeceniec (1816–1846) – jedyny w XIX wieku znany malarz pochodzenia czeczeńskiego.

[152/](#) Czecz.: Gdzie są Rosjanki?

[153/](#) Ału Ałchanow (ur. 1957) – polityk; minister spraw wewnętrznych. W wyborach prezydenckich, których bezstronność była kwestionowana przez wspólnotę międzynarodową, 29 sierpnia 2004 został wybrany, jako kandydat popierany przez Kreml, na prezydenta Czeczenii.

[154/](#) Okrzyk wznoszony w trakcie tańca kaukaskiego.

[155/](#) Właściwie w szkole w Biesłanie zginęły wówczas 334 osoby (dzieci i dorośli), około 700 zostało rannych. Zginęło też 32 zamachowców.

[156/](#) Anna Politkowska próbowała dotrzeć na miejsce tragedii w Biesłanie, ale zasląbla w samolocie – sugerowała wówczas, że podano jej w herbatce szkodliwy środek.

[157/](#) Arab.: pokój z tobą! – w Czeczenii i wielu innych krajach islamskich używane jako powitanie.

[158/](#) Chodzi o stojący w Centrum Groznego pomnik trzech rewolucjonistów: Nikołaja Hikało (Rosjanina), Asłanbeka Szeripowa (Czeczena) i Gapura Archijewa (Ingusza), który ma symbolizować braterstwo tych trzech narodów.

[159/](#) Jednostka sił specjalnych, przeznaczona do działania w wypadku zamieszek, aktów terrorystycznych, pełniąca także funkcje typowo prewencyjne.

[160/](#) Manon Loizeau (ur. 1969) – dziennikarka, autorka filmów dokumentalnych, m.in. o wojnach czeczeńskich.

[161/](#) Miejsce w bezprzedziałowym wagonie z kuszetkami.

[162/](#) Hadżi – ten, kto odbył hadż (pielgrzymkę do Mekki, co jest obowiązkiem każdego muzułmanina).

[163/](#) Atak na szpital w Budionnowsku, pod dowództwem Szamila Basajewa, miał miejsce w dniach 14–19 czerwca 1995. W wyniku tej akcji zginęło co najmniej 180 osób (w tym ponad 140 cywilów), była ona jednym z głośniejszych wydarzeń i decydującym punktem zwrotnym pierwszej wojny czeczeńskiej.

[164/](#) Georgij Prawe (1862–1925) – prawnik, krajoznawca, działacz społeczny, honorowy obywatel miasta Stawropola.